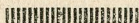

давні римські чесноти. Як вболів я, що гине gloria Romanorum, міць, обґрунтована на безкомпромісовій, твердій, холодно-чистій, як прозорий криштал, цноті! І ті друзі мої... де вони нині? — вірили ми без застережень в конечне здійснення наших променистих мрій, наших сяючих ідеалів... Вірили ми, Йосифе, навіть в чисту істину, вірили, що можна її пізнати, що можна її передати іншим...

Зідхнув і безрадно махнув рукою.

— Що ж лишилось від цих квітів душі? Квітів, прекрасних, хвилевих, як і справжні квіти?.. — Завзятий республіканець Понтій, що так захоплювався суворим життям стародавніх, — ось він перед тобою, друже: лисий прокуратор „божського“ цезаря. В королівському палаці, де перебував останній король єрусалимський, не досить розкошів, зручності, річей мистецьких та всякого добра, щоб задовольнити „суворого сина квіритів“. Ось що прочитав я в погляді тієї Людини, котру боронив перед шумовинням життя... А істина... Як давно я не згадував про неї, аж поки Він не нагадав мені...

І все ж таки, нині я не знаю, хто скаже мені щось правдивого про неї... Хто скаже мені, що таке істина?!

Наталя Королева.

1313.

X. Сатана не спить.

„Хоч виріс я, мов кедр, що вінчає Ливан,
то душа в мені похила, повзка мов бурян“...

І. Франко.

Зненацька впало на брата Бертольда велике нещастя й в чорну журбу впірноло його серце. І сам не розумів, чому, власне, це видалось йому такою страшною несподіванкою, коли ж він мусів наперед знати, що інак бути не може.

Відїхали італійські гості, а з ними — й Бертрам. І Бертольдові здавалося, що світ став порожній, занімів і оглох. А в тім німім і глухім світі — сам Бертольд, — як ранений, забутий в пустині... Нема нікого довкола. Нема того, що один заповнював увесь Бертольдів світ. Ще так недавно... А отже не побачить вже його живого Бертольд ніколи. Лише — ві сні. Справді: у сні Бертрам при ньому раз-у-раз, невідступно. Що-ночі здібуються вони, то в лябораторії, як бувало. То ось — сидить на Бертольдовім ліжку, немов Бертольдів сон стереже й чомусь загадково посміхається.

І Бертольд не може дочекатися години, коли до сну відходить братія. А щоб заснути швидче й довше та міцніше спати, — приправляє грішні ліки з соку недостиглого маку. Аж потовщав від

сну, запах. І в недрімному стані дивився на все оспалими очима, байдужими до всього навколо.

Та час минав і здорове тіло вимагало праці. Не хотів починати нічого нового, а в старих паперах знайшов розпочату ще у Фрейбургу, у фізикуса, трактацію. Читав її — й не розумів. Немов була чужа, але щось таїла в собі принадне й цікаве.

...„Світло, розливаючись у матерії, викликає в ній рух, тим самим приправляючи її до того, щоб дух міг діяти в ній. Тому вона (матерія) й перестає бути нерухомою...

...„Від змішування матерії з духом утворюється водяність. Дух та світло дають залежність (відношення). Матерія та світло — дають олійність... Що ж є відношення (залежності)?... — Сіль, що...“

Читав, повторюючи по кілька разів і не міг збагнути. Думки кружляли на поверхні, як осінній лист, і перемішували власною рукою писані висновки та міркування, що заплутаними стежками немов зникали десь за обрієм, вкупі з літерами, котрі виходили поза поле зору. І що-далі, то швидче. Ось все мигтить перед очима, як рій таємних духів — елементалів, що тікають і ховаються в незбадані хащі, де не може їх наздогнати жадна думка...

Шпурнув на-бік аркуші й зірвався на рівні ноги. Простояв хвильку й знову замотався по хаті, як вивірка в койці. Шалена жура гризла його серце, що стискалось мов у залізних щемках. Втрачав силу панувати над собою. Став перед горном і зіп'яв руки до неба:

— Бертраме! Бертраме! Бертраме! — простогнав у-голос тричі, мов закляття. — На кого ти мене покинув? Чому не взяв мене з собою? Пішов би за тобою, як вірний пес, як твій раб тілом і душею, Я ж — ніщо без тебе. А от же чую в собі щось велике. Щось незвичайне можуть створити ці руки. Але... лише тоді, коли ти, вчичело мій дорогий, будеш моїм надхненням... Вернись! Прийди!, — благаю!..

Була повна тиша. Чорна ніч мов поглинула не лише риси й барви, але й всі звуки. Вкрала всі надії, увесь запал. Ба, ні! Ось раптом блимнуло червоне сяйво зарниці... І несамовитий, стихійний крик жаху розтяв, пошматував нічну тишу кляшторного саду. Цей передсмертний покрик вирвався під самим вікном Бертольдової лябораторії.

Кляштор заметушився. Ліхтарики, смолоскипи, мов світляні пташки, замиготіли в чорній п'їтмі. Братія шукала, хто це кричав так розпачливо, — й знайшла. Під вікном лябораторії конав добрий брат Нарцис. Непридуманого внесли його до найближчої келії — до брата фуртіяна.

Довго брат Нарцис не подавав жадних ознак життя. А все таки братові костоправові пощастило опритомнити зомлілого. Якийсь час дрібно-дрібно тремтіли його повіки, аж-нарешті-він розплющив очі. Слабим рухом відсунув плащ, що ним прикрили його, покладеного згідно з ритмом Святого Патріярха — Франциска, на соломі, просто на підлогу, й поглядом покликав отця гвардіяна. Ченці, що стояли півколом на вколюшках й тихо спі-

вали літанію конаючих: Sancti Angeli et Archangeli... Sancte Abel.. — притишили голос. Отець Герхард підсунувся до нього, не встаючи з колін, й обережно, як мати хвору дитину, підвів голову слабою. Зігнутий віком патер Сильвестер скинув свій плащ, згорнув його сувоєм й легенько підсунув під голову Нарцисові. Гвардіян перехрестив обох і щільно прихилився до конаючого брата, відмовляючи над ним молитву розгрішення:

Indulgentiam, absolucionem et remissionem peccatorum...

Але брат Нарцис напружився, зібрав останні сили й досить голосно промовив:

— Бачив!.. Я бачив його!.. Тут він знову!..

— Кого бачив, брате? Кого? — запитав отець гвардіян.

— Дияво... — несамовито розпачливо зойкнув Нарцис, але урвав на пів-слові.

Піна пішла йому з уст. У грудях, у горлянці булькотіло. Він хрипів, як людина, котру душать за горло. Підкинувся всім тілом. Випростався й глибоко врився в товсту верству соломи, ніби сховався від незримого страхіття.

В посвятній тиші пролунав тихий і рівний голос патера гвардіяна:

— Відійди, душе християнська, зі світу сього в ім'я Господа Отця Всемогутнього, що створив тебе. В ім'я Господа Христа...

Різкий удар молотка увірвався в тиху молитовну хвилю. За ним-другий-третій. Хтось нетерпеливо й уперто клепає у браму. На рух гвардіянових очей двоє ченців підвелися і нечутно вийшли з келії... Всі інші, закаптурені й мовчазні, схилились над мертвим.

Бертольда не було ні серед тих, що схилились над небіжчиком, ні між тими, що вийшли відчиняти браму.

Для несподіваних подорожніх, що прибули до кляштору, брат госпіталієр попрохав у брата келаря лише два келихи гарячого, заправленого корінням, вина та два шматки намащеного медом хліба. Відомо бо, що й вино так не розігріє охололого, як липовий мед. Жадних інших приправ до прийняття гостей не робили: мабуть подорожні завітали на хвилину.

На ранній Службі Божій, першій по братові Нарцисові, ченці зауважили в темному закутку чужинця, не з їхньої країни. На вигляд був то слуга. Інших чужинців у церкві не було, хоч брат госпіталієр вночі брав підкріплення на двох... Це турбувало братію й заважало належно молитись за душу померлого.

По Службі Божій покликано до патера гвардіяна брата Бертольда. І хоч байдуже дивився на старого Бертольд, все ж таки не міг не помітити як за що ніч піддався патер Герхард, немов би повернувся до кляштору по кількох роках мандрівки.

— Прочитай, брате! — подав гвардіян Бертольдові листа. — Читай в-голос.

В листі, писанім розбірним почерком, доброю латиною стояло:

...„В ім'я Пресвятої Тройці й Святої Заступниці нашої Діви Марії — Ерентруда, абатиса й служниця Божя, високодостойному

отцеві гвардіянові, кляштору франтишканському під Фрейбургом, привітання побожне засилаючи, молитвам своїм себе доручає.

...„Насмілюся цим листом своїм Превелебність Твою, Всечесний Отче, турбувати, бо інакше вчинити не смію. Сестра наша у Господі Адельвіна, що в світі неблагоді слави наймення Колюмби мала, вчора ранком, з волі Всевишнього, земну свою мандрівку скінчила. А перед тим, як відійти в життя вічне мала, видину не інакше, як Господом їй послану, ясно бачила. Праведного життя та чистого серця була ця невіста Христова. Не тільки ми — грішні сестри її в Господі — це стверджуємо, але ж і сам, його Милість пресвітлий єпископ наш і навіть свята інквізиція це визнали.

...„У видині ж своїй передсмертній бачила сестра Адельвіна, як з Вашого праведного кляштору дим чорний вихопився й стовп вогненний за ним у небо звівся. При тому тілесним носом своїм огидний і бого-мерзкий сморід, явно сірчаний сестра чула. Чула ще й гуркотіння, як голос грому великого, мов тисячу громів, докупи злитих. І бачила — по тім громовищі страшнім — як стіни кляштору вашого, мов стіни стародавнього Єрихону, розвалилися й порохом розсипались. І лишилася тільки та частина нави храмової, де святий вівтар. Та на цвинтарі Вашім нерушена зостала могила свіжа, на котрій віночок з квіток немортики.

...„І ще казала сестра Адельвіна: бережіться! Пильнуйте уважно, стежками покори Божої мандруючи. Супротивник відвічний не спить! Між вас він блукає. Між Вас блукає! — так небіжка повторяла“.

Далі йшли побожні формули на закінчення листа.

Гвардіян простяг руку за листом:

— Гріх і нерозум, брате, нехтувати попередженням діви праведної, — проказав він. — Чи ж не так?

— Бертольд мовчав, схиливши голову. Вчував досаду: певне почнуться якісь перешкоди в праці, котра саме вчора в ночі, нарешті, почала оживлюватись, захоплюючи його колишнім надхненням. Так отже ж, вирветься ота Адельвіна чи Колюмба! Колюмба, що її ім'я ще так недавно грало неокреслено-журливими струнами його серця, — тепер була йому більш як байдука. І що вже вмерла вона, — не відбилося болістю в його серці. Навпаки, в голові гадючкою винулася зла й глузлива думка:

„Але ж і дався в знаки той диявол ченчикам!.. Чого ж йому — Бертольдові той нечистий ніколи не заважає? Про мене: хай би сидів у моїй лябораторії... принаймні роздмухував би вогонь у горні.“

— Так, брате, будь там з вогнем обережніше. Сказано бо: сатана не спить, а мов той лев рикаючий блукає, готовий поглинути... *tanquam leo rugiens circuit.*

Ледви вловлювало Бертольдове вухо гвардіянові навчаючі слова. В душі ж він кпив по хлопячому над гвардіяновими навчаннями й осторогами. І звідкільсь здалеку його обвіяло

давно-минулим. Ось перед ним — замковий „Пілат“ — джерело безупинно-текучих, премудро-нудних навчань. А він — Бертольд... ба, ні — тоді ще Константин — слухає його цілими годинами, але ж таки достойтно не чує й слова... Не чув і тепер, лише чекав на звичайне Герхардове закінчення:

— Йди ж у спокою, брате!

Але чекав марно: схвильований гвардіян ніяк не міг спитись.

— „Ну й розмоталася стара вегушка! Чисто псалми над мертвим вичитує“ — переступав Бертольд з ноги на ногу.

— ...Знайшла вже безсмертя, життя вічне... — знов за якийсь час відбулося в його вухах й він тяжко зідхнув, а в духу глум задиркувато вишкірив зуби: „Безсмертя блаженних“, безсмертя кляшторних рефектаріїв. Там про цих „безсмертних“ день-у-день гугнявлять, поки братія давиться немащеним горохом або картопляною юшкою. І на кожен день року — мало не з десятків їх, тих „безсмертних“ припадає. Тільки ж що навіть і той, хто їх описував, напевне про них уяви не мав...“

Іронія переходила в сарказм і пересмикувала його думки. А гвардіян все ще „вичитував“. І раптом Бертольдові стало так ясно й самозрозуміло, що правдиве безсмертя не те, що його здобули „вмерлі за свою правду“. Ні, безсмертя належить тим, котрі за „свою правду“ вміли й мали відвагу посилати на смерть інших, безоглядно на всяку мізерію довкола, йшли вперед, до своєї мети, не помічаючи маси покірних їхньому наказові рабів. Герой Македонський... Цезар... Карло Великий... Це — справжні безсмертні — і поза чернечими рефектаріями. Це — герої, напів-боги, що здобули собі вічне життя через смерть інших...

Барви, образи, рухи — як шум на водоспаді — бушували в Бертольдовій уяві. Мінилися, миготіли, осліплювали. На хвилину перед очима зачервонів порпуровий плащ, змучене, кротке, божське обличчя. Зв'язані руки, терновий, покрівавлений вінець. Тихим відгуком, мов тінню голоса, десь далеко зідхнуло:

— „Ессе Номо...“

Але те шепотіння враз вкрила хвиля переможних вигуків, що злилися в один тріумфальний рев тисячоголового натовпу:

— „Ессе Deus“!

І на темному небі, небі, віщуючим гримовицю — засяяла розпеченою міддю, облита саявом, сліпуча велитенська постать: міцний, голий боць-переможець. Залісні м'язи. Волова шия. Бездумне, низьке чоло, бездушні, гордозлісні очі. Схрестивши масивні руки на широченних випнутих грудях, твердою ногою стояв той атлет на земній кулі, сповитий безпросвітною темрявою. А з темряви ревла:

— „До дідька милосердя страхополохів! Геть із почуттям слинтяїв!.. Варраву!.. Дай нам Варраву!“

Бертольд хитнувся й не свідомо захопився за руку гвардіяна.

— Ти хворий, брате? Чи може не спав?.. Що тобі?.. Ну,

йди вже в спокою. Тільки ж — чуєш? —, як отямишся трохи, то віднеси зараз же гадючнику з сіллю патерові Бертрамові, що повернувся до нас уночі...

„Бертрам“ — мов вибух, вдарило Бертольдіві в тимпанні перетинки.

— Бертрам тут!.. Метнувся, та ж тепер вже патер Герхард затримав його за руку:

— Мило мені бачити, брате, милосердя твоє, що рветься до послуги, як олень прагнучий до джерела водного. Але дай же доказати... Пошкодив собі патер Бертрам ногу в до'розі. Й косто-правові — братові не схотів її показати, дарма, що видко по всьому страждання його. Аж в обличчі змінився — тяжко й пізнати: мов і він — і не він! Просить лише твого чудодійного ліку з гадючника, що ним ти поміг патерові Циринусові.

Весняною повинню затоплювала серце Бертольдове бурхлива радість. Кров булькотіла в скронях, румянець залив оливкове обличчя, рожевіли думки. З великою намагою примушував себе стояти на місці, радіючи всім своїм єством, що тепер отверто, з наказу самого гвардіяна він буде неодлучно при иайдорожчій йому істоті.

— Не кидай його, — докінчував патер Герхард, — коли треба, то й в ночі. Будь йому за янгола — охоронця...

* * *

Вхопивши слоїчок з готовим ліком, Бертольд притиснув його до серця в своїй лябораторії, як приятеля, що привернув йому втраченого друга. Поглянув на світло: лік був прозорий, мов учора приправлений. Сяючи радістю, мов серпанком прикрита ліхтарня, Бертольд швидким кроком вийшов на коритар.

Було перед полуднем, але темні хмари затягли сонце й під довгими кляшторними склепіннями стояла пів-темрява. Дзвонили кляшторні дзвони. Тихими повільними кроками в поперечнім коритарі посувались парами ченці. Каптурі затуляли їхні обличчя, руки сховані в рукави, голови схилені. Бертольд, захоплений власними почуваннями, влетів у сумний провід.

— „Куди ж це вони? Та ж на обід так не ходять, і півдня ж ще нема?!“

Притримав за рясу останнього з проводу, що йшов сам, без пари. Був це патер Сильвестер, малесенький, зігнутий довгими літами. Він повернув свою суху, мов у мерця, голову, що трусилась на тонкій, жилавій шиї й трохи відсунув кобку назад. Безбарвні, колись блакитні очі глянули на Бертольда сумно й темно.

— Куди?.. Молитися за праведну душу брата Нарциса... Нарциса, що саме тебе любив найдужче зо всіх братів, — зашамкав патер Сильвестер, поки провід на хвильку притримався, щоб дати першій парі ченців ступити в присмерку на сходи.

— Йдемо молитися, щоб душа Нарцисова праведна і за нас грішних заступилася перед престолом Всевишнього. Ставай, брате, зо мною в пару.

— Не можу. Поспішаю до слабого, — сухо відказав Бертольд.

Старий глибоко вірив в найбільшу силу молитви до тих, хто „в пахошах святости“ скінчив своє життя й ще не був канонізований: в перші часи, коли ці праведні душі приходили в рай, їх ще не обтяжувало безліч прохань живих на землі істот, а тому саме на початку свого перебування в раю їхнє заступництво було, мовляв, найпевніше.

— Встигнеш, брате. А такої нагоди пропустити не смієш. Брат Нарцис належить до святих, прецінь і сам добре знаєш.

Бертольд не відповів нічого й повернув в другий бік коритару, а патер Сильвестер лише зідхнув, насунув каптур глибше і поволік за проводом своєї заступнені ноги.

„Брат Нарцис? — ворухнулось у Бертольда щось бліде й невиразне на самому дні душі. Але, яка ціна й любови й святости такого темного наївняка?“, — й на тому розвіялась без сліду згадка про доброго садівника. Й, вже вийшовши з кляшторного корпусу в дворище, під голосом густих дзвонів, ще раз вернув думкою до небіжчика: — „Моліться самі за „свого“ брата. Анклітцен не має „братів“ поміж темною челяддю“.

І радісний — він вступив у келію брата Бетрама, пожадливо шукаючи привабного погляду тих любих, сяючих блакиттю, очей.

ХІ. Безсмертя.

„Дурно не дає дарунків ворог“.

Леся Українка.

Бетрам нізащо не хотів дозволити, щоб його оглянув брат фізикус. Казав:

— Офірую неміч свою й терпіння свої тому, хто послав їх мені.

Нога ж його, мабуть, була пошкоджена чимало, бо минув і великий піст, минув і Великдень, а Бетрам все ще не вставав з ложа. Про те, щоб ходити, не було й гадки. Коли ж братія висловлювала йому спочуття, дивуючись його великій терпеливості, він з покірною говорив:

— Слаб чоловік і мусить все витримати, що посилає на нього Дужчий.

Коли ж його хотіли запричастити бодай в ліжку, аж жався, відмовляючись:

— Не припущу того, щоб безвладно лежучи, творились речі такі.

Вже аж на весні, коли яблуневий квіт запашним сніжком перекочувався по широкому подвір'ю та садах кляшторних, тільки тоді вийшов поперше Бетрам з Бертольдом у сад. Довго йшли вони з перепочинками, поки дійшли до їхньої алеї, що вела в прозорий ще осиковий гайок. Бертольд підпірав, несучи на собі значну частину ваги Бетрамового тіла — несхудлого й незміне-

ного хоробою, але якогось неприродно легкого, як видавалося Бертольдіві.

Йшли й продовжували почату ще в покої розмову.

— Не дивуйся ширості моїй, брате, але повторюю: так, я всією душею своєю ненавиджу тих, що їх звать пригнобленими, всіх тих, що на них кажуть: скривджені.

Але ні злости, ні обурення не було чути в його голосі, як в голосі проповідника, який ненавидить не зло чинящих, але саме зло.

— Бо ж треба зрозуміти, що не ті, котрі чинять так звану кривду, несуть за це провину якусь. А ті, що під ярмо шию покірливо підставляють, а потім стогнуть. Винна сама кривда, що вона існує в світі, а також і ті, що насильство приймають.

— Хіба ж не сказано, брате: „Прийміть ярмо Моє“?

— Сказано. Багато дечого сказано. Але ж треба знати, що й про кого сказано! Тут мова про тих, хто в покірливім рабстві, в ярмі своїм бачуть своє щастя. А це ж проти природи, проти думок Створителя. Бо ж всі, від праматері Еви починаючи, й до тебе самого, брате мій, усміхнувся лагідно, всі лише власного щастя шукають, не оглядаючись на інших.

І, помітивши протестуючий Бертольдів рух, посміхнувся ще приязніше:

І — це — слушно. І так мусить бути. Бо ж коли Бог створив природу й світ, то й всі закони світу того створив так само Він. Як же можна сперечатись проти законів тих? Все, що людина потребує, є законно. А ви говорите: гріх! Хіба ж не віримо ми, що Рай — є місце радості вічної, щастя безконечного? Тож, як же ми тікатимем від радості, від щастя свого? Щастя ж та радість лежить всамперед в задоволенні всіх бажань і всіх потреб наших. А самовідречення, так звані обовязки всякі, на дозвіллі вигадані, однаково, як і страждання, неміч, смерть — це є лише кара за гріх первородний. Кара жорстока, нема чого казати, кара, що несправедливо падає не на тих, що її заслужили, а так собі — з нічого нич. Чому, наприклад, отся билинка, що я наступив на неї ногою, мусіла загинути, а сусідня — ні? А тим часом все хоче й має право жити. Більше того — все хоче жити без кінця, краю, безконечно. Тобто прагне безсмертя? Ти, здається, казав мені, що колись думав про це. І слушно думав, — скажу тобі! Слушно...

Бертрам довгим поглядом занурився в Бертольдіві очі. І здавалося Бертольдіві, що бачить брат той і всю душу його, й всі думки його, аж до найглибших, аж до найпотаємніших. Бо ж напевне памятав Бертольд, що нікому тих своїх думок „про нікчемність безсмертя в рефектаріях кляшторних“ нікому не казав, памятав, що навіть вагався: чи торкнутись цієї теми в розмові з Бертрамом, чи ні. Й тому він відказав якомсь розгублено:

— Безсмертя... вчителю... Часами здається мені, що його взагалі нема.

— Але... Але! Що ти говориш, брате мій!? Безсмертя не

може не бути. Подумай логічно: коли є смерть, то мусить бути й безсмертя: це ж — антиподи, на яких тримається весь світ, життя вічне, тобто й те саме безсмертя. Але треба збагнути, в чім воно. Треба йти до нього просто, справним шляхом. Для нього можна офірувати й варто офірувати все, бо є, розумієш, брате мій, безсмертя в істоті своїй нічим не гірше за життя, тільки ж що воно довше за життя, а іноді може переходити аж у вічність.

Обоє спинились на кляшторному цвинтарі.

Рівні, всі однаково-сірі камяні плити, лише з найменням та датою смерти накривали ще не зовсім зелені могили. Бертрам широким жестом показав на них:

— Ось перед нами зграя, що досягла свого безсмертя! — в його голосі була отверта іронія. Саме такого, як заслужили своїм життям. Прожили вони в духості, спокою, покорі, співаючи псалмів на вколюшках, без боротьби проти всякого насильства, яке на них накладали інші. І що більший був той тягар, то нижче схилялись вони як верблуди, щоб насильник міг зручніше для себе наложити ту вагу їм на горби. За життя їх ніхто не знав по одинці, але всіх гуртом, й по смерті так само поховано їх рядочком в гурті, а моляться за них безіменно, мовляв, — „наймення їхні Ти, Господи, сам знаєш. Що правда наймення їхні десь записано до кляшторного „memento“, але ж записано власне, зовсім не їхні наймення, з якими звязане було попереднє існування їхнє, батьків і дідів їхніх, тобто всього їхнього роду, котрий уже в самій ідеї своїй містить й ідею безсмертності. Ні, їм одібрано той звязок, перервано родову їхню нитку й записано „псевдонімом чернечим“. А ті псевдоніми були такою ж умовною одежиною їхньою, як чернеча ряса, що вкриває вдачу, особу, індивідуальність ченця, нищить в ньому „одиницю“, одиницю, котра тільки й може бути чимсь у натовпі й понад натовпом? Чи ж не так, лицарю, мій, Константине Анклітцен?

Бертольда всього пересмикнуло: як давно вже ніхто не називав його так? Як давно вже були порвані всі звязки з його прадавнім славним родом? — в якому також кожен був „одиницею“, що стояла над масою, над натовпом?!

— І що ж: ти тужиш за таким безсмертям, з записом у кляшторнім „memento“? — аж засміявся Бертрам.

Більш серцем, як вухом вловив Бертольд те глузливе запитання. Й рішучо труснув головою.

— Ні за що! Навіщо ж тоді жити?

— Істино. За таке життя нема за що й нема кому дякувати! — потвердив Бертрам.

Обоє на хвильку замовкли й мовчки пройшли ще трохи вперед.

Між сірими плитами, між світлозеленою рослинністю неначе вставав з домовини мертвяк, пригрітий теплим сонечком. Коло останньої в ряду могили, майже на самому березі повного водою потоку, розлились білою повинню сяючі зорі нарцисів. Білий ки-

лим вкривав чималий шматок луки, аж до природою видовбаної печері в скелі, що починалась враз за кладовищем. Спочатку окремі гостряки й уламки цих скель потім переходили в гірський масив, вимальовуючись на темно-фіяловому тлі шпилькового лісу, неясно-закресленими постатями. Немов кам'яні ченці — в кам'яних рясах стояли тут на вічній молитві та в глибоко-непорушному взорюванні, серед темних сосон та щойно оживаючих ніжно-листяних модрин.

І там, під тими постатями, на межі містичної луки, серед повіні іскристих нарцисових хвиль, виринала й знов потапала розкуйовджена Абелева голова. Най хоч-що діялось надворі: і в дощ, і в завірюху, й у хуртовину, і в заметіль Абель щоденно, не пропускаючи жадного дня, приходив:

— До брата Нарциса.

Приносив невеличкі, виключно з самих солом'янок сплетені віночки. Заміняв припорошені чи пошматані вітром новими, незмінно кладучи принесений вінок на те саме місце: „на серце брата Нарциса“. І дарма, що Абелеві руки немилосердно трусились й він не володів більшістю своїх рухів, однак віночки для брата Нарциса сплітав він артистично. Ніхто не забороняв йому перебувати цілі дні на двинтарі, чи в кляшторному парку або садках. Навпаки, всіх зворушувала та велика вірність і відданість дурника до мертвого садівника. І новий садівник також нічим не перешкоджав Абелеві виявляти свою приязнь до покійного брата Нарциса й дозволяв йому брати, скільки схоче, квіток. Абель же, хоча його й тягнуло в сталі мандри, в яких проминуло все його попереднє життя, однак дуже рідко залишав кляштор, де його тримала з одного боку Нарцисова могила, з другого-опікунство над сліпим соловієм, котре він переняв на себе й нікому його не звир'яв. Ще в добру годину, коли Абель був певен, що ні вітер, ні дощі не поспують його віночків на дорогій могильці, він з легким серцем покидав кляштор, але при тій умові, що йому дозволяли брати з собою й коєць з сліпим пташком. Завісивши той коєць десь за сук дерева при дорозі, чи на рамено придорожньої фігури-христа, убогий Абель під спів соловейка злітав своєю нехитрою молитвою в захмарні просторони, щиро молочись за всіх своїх добродійців, а особливо за брата Нарциса.

Тепер дурник сидів на почіпках біля могили, сварився пальцем на великого слимака, що повз по плиті й щось бурмотів, дорікаючи слимакові. Але не викидав і не проганяв, лише рухами показував на свіжий вінок, щоб слимак оминув його й найкоротшою дорогою зійшов з плити. Перевівши очі на коєць з соловейком, що висів в кущі бузку, котрий щойно розпукувався, — Абель раптом спинився, затримався й прислухався. Засміявся по діточому й радісно заплескав у долоні. Потім увірвав свій сміх, кілька разів вказав на самого себе пальцем, доторкаючись грудей і в когось невидимого запитав:

— Я? Я?.. Ще сьогодні?.. Зараз?.. З тобою?..

Й ще радісніше захитав головою, схилиючись над могилкою.

Навіть став навколюшки й приклав вухо до плити, ніби прислухаючись, що говорить йому небіжчик. При тому, не перестаючи, увесь час гдавив поверхню плити.

Зненацька його зморщене обличчя з радісного стало схвильованим. Склав руки на грудях, повільно підвівся й обернувся саме в мент, коли Бертольд з Бертрамом наблизились до містка.

Несамовитий гнів скривив його й без того потворне лице. Вся його малісенька постать виявляла останній ступінь обурення. Він ступив кілька кроків до містка й розказуючи підніс руку. Підборіддя його тремтіло, увесь він трусився, мов у пропасниці, а з гнівного белькотання не можна було зрозуміти жадного слова, тим більше, що біла піна котилась йому з уст.

Перед стрункою, високою постаттю Бертрамовою потворний малик виглядав, як казковий гном. Бертольд відступив; огида, яку що-далі, все більше відчував до Абеля, ставала просто непереможною. Але Бертрам озвався до каліки дуже лагідно:

— Чого ти, бідний? Йди вже, нарешті, до мене. Не тікай: я поможу тобі більше, як тобі могли допомогти інші.

І він простяг до Абеля руку. Той увесь затрусився й відсахнувся до поручнів мосту, ніби до нього простягли шматок розпеченого заліза. Обличчя стало нелюдське, страшне, але ж одночасно й перелякане. Та, видимо, Абель не здавався. Його наліті кровю очі впилились у Бертрама, зуби вишкірились і, здавалось, що він, мов хижий звір зараз кинеться тому на шию. Ось каліка витяг до Бертрама свої кошаві, порепані й чорні руки, й вже мав стрибнути.

Бертольд перевів очі на Бертрама. Той стояв нерухомо, жаден мяз не затремтів на його, мов мармуровому обличчі, але ж з очей раптом блиснув темний, невимолимо-твердий і пронизуючий, як лезо шпади, погляд. Такого погляду ще ніколи й ні в кого за своє життя не бачив Бертольд. Він одвернувся, неначе й сам зачеплений тим уколом і побачив, як Абель незграбно розкинув у повітрі свої руки й упав обличчям додолу, впоперек місточка. Його руки занурились у воді й безвладно відпливали з прудкою течією потічка, що коливала їх, як шматки старого дерева.

Бертольд стояв, спустивши очі. Почуття страху пройшло по ньому й вперше ворухнулася злякана думка про нечистого. Невільним рухом взявся він за груди, й згадав, що вже з півроку, як втратив свій посвятний хрест з деревом з хреста Гологофного. Зуби йому заокотіли й жовті круги пішли перед очима. Але вухо вловило спокійний і, як завжди, заспокоючий голос Бертрамів, котрий продовжував попередню розмову:

— Коли ж так не варто жити, як живе всяка бездумна кузочка, — то треба жити інак. Ти даруй мені, брате мій, що говорю тобі такі речі, але ж ти не досить вправлений в питаннях теологічних, бо твій хист — в іншому.

Бертольд заспокоювався, але ж все ще не міг відірвати очей від мертвого каліки, що лежав тепер на дорозі, якою вони вертали до кляштору. — „Як же ми його віднесемо відсіль?“ —

